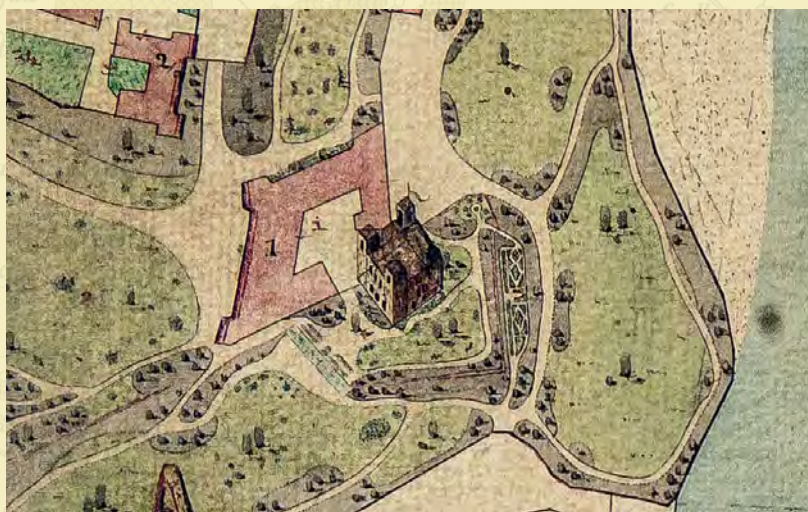
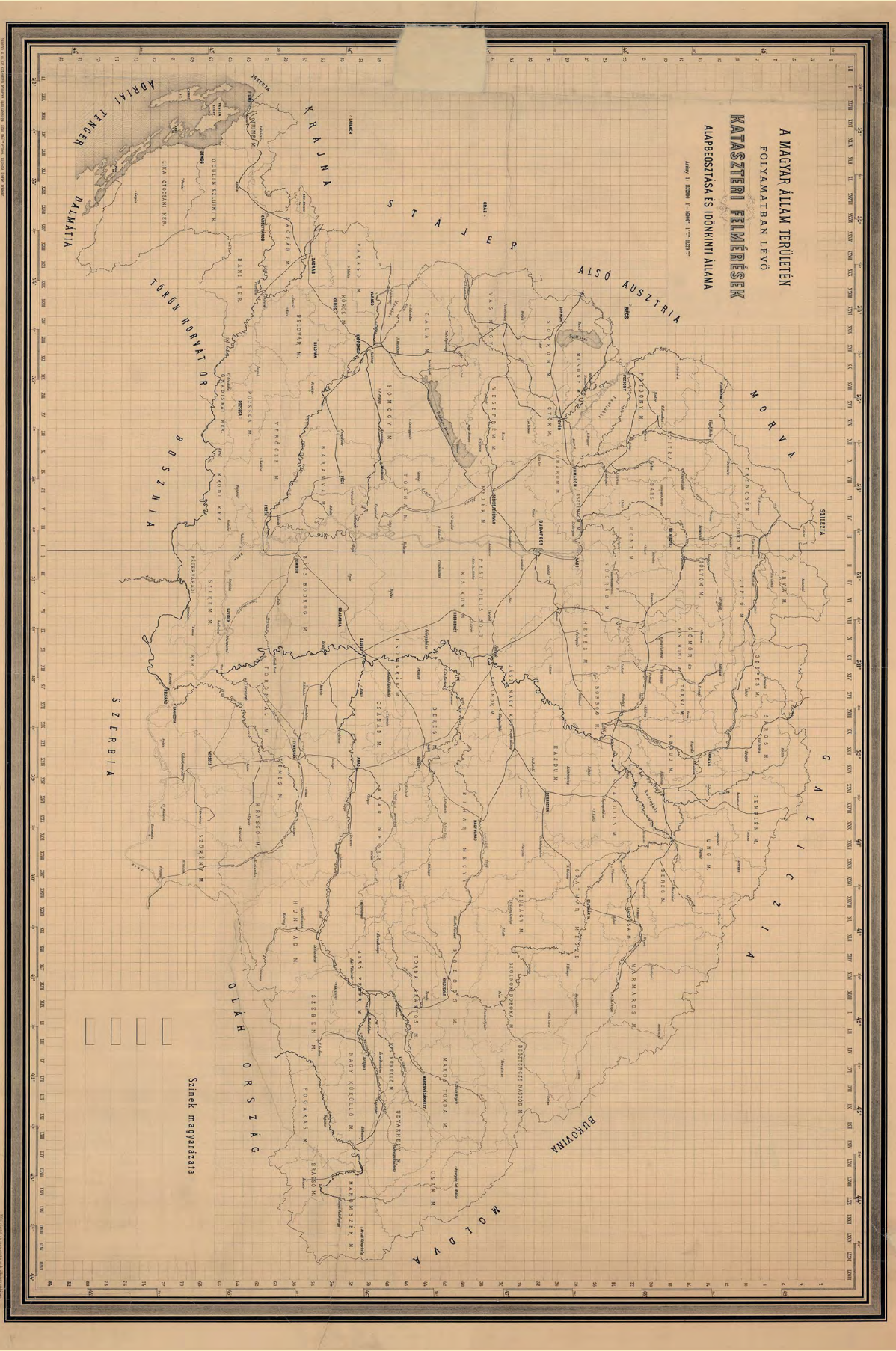

CATASTRUM

ÉVNEGYEDES KATASTRERTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

- Sz. Simon Éva: Egy oszmán szolgálati birtok metamorfózisa
- Török Enikő: Kataszteri mérnökök a Dörre családban
- Filep Antal: A kataszteri térképek feltárják a rejtőzködő emlékeket. Sárospatak erődítésének nyomai a kataszteri térképeken
- Kiss Márton: Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja
- Csima Péter: Örhegyek a kataszteri térképeken
- Mikesey Gábor: Egységesítés a földrajzi nevek használatában. Szemlvények a Földrajzinév-bizottság történetéből
- Horváth Gergő: Kataszteri térképek az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában
- Iván Gyula: „Földügyi igazgatás a fenntartható fejlődésért”. A modern kataszter kézikönyve

■ Dörre Tivadar: A Magyar Állam területén folyamatban lévő katasteri felmérések alapbeosztása és időnkénti állama, 1877 (MNL PML, XV. 6. 118.). L. ehhez Török Ernő cikkét

SUMMARY

SZ. SIMON, Éva: The Metamorphosis of an Ottoman Service Estate

simon.eva@mnl.gov.hu

The service estate in Csontamindszent / Botyka located on the border of the Counties Somogy and Baranya, existing between 1570 and 1689, is an interesting example of the barely studied history of the Ottoman tenure in Hungary. We can trace the various causes and stages of the centralization of a region all the way to the birth of a manor through the history of the estate.

TÖRÖK, Enikő: Cadastral Engineers in the Dörre Family

torok.eniko@mnl.gov.hu

Several members of the Dörre family worked in the organization of the Hungarian cadastral survey. Antal Dörre was born and educated in Bohemia, he arrived in Hungary in 1856 and took part in the cadastral survey until his retirement with a small break, in 1875, and then he moved to Austria. Two his sons; Henrik and Tivadar, were employed as cadastral engineers. Henrik acquired his knowledge of surveying in practice, he retired as a chief engineer in 1899, after which he opened a private engineering office. Tivadar was in the cadastral service until he graduated as an Art teacher, and then he earned his living as an Art teacher, painter and graphic artist.

FILEP, Antal: Cadastral Maps Reveal Hidden Monuments. Traces of the Fortification of Sárospatak on the Cadastral Maps

filepantal@hotmail.com

Sárospatak is one of the oldest cities in Hungary. The first cadastral survey of the settlement was carried out in 1866. In the indication sketch made at that time, the forgotten defence objects of the late medieval and early modern times can be identified. Aerial photographs also document the medieval, early modern features of the settlement, which can be compared to the 1866 indication sketch.

KISS, Márton: The Lifeway of Csigó Lajos (1886–1930) cadastral officer

kiss.marton@mnl.gov.hu

Lajos Csigó (1886–1930), was born in Pécs, he first studied law following the footsteps of his father, then he joined the national survey following the occupation of his grandfather, Wenceslas Skála. From 1915 to 1918 he took part in the Great War and then fluctuated between civilian and military service for a long time. After Pécs had returned to Hungary, he also calmed down, and he could start working as an employee of the office in 1921. In 1927, in addition to his appointment as an engineer, he became a member of the Order of the Knights. His unfolding career hampered by his rapid-onset illness.

CSIMA, Péter: Órhegy Hills on Cadastral Maps

csima.peter1@gmail.com

The illustrations of the hills called Órhegy and the vineyards and forest blocks named after them, located in the 25 settlements of the three counties of Northern Hungary can be well studied on the cadastral maps. The summary presentation is illustrated by a cut-out and a photo of the cadastral map of the eight locations.

MIKESY, Gábor: Unification in the Use of Geographical Names. Excerpts from the History of the Geographical Names Committee

gabor.mikesy@lechnerkozpont.hu

Geographical names are used to uniquely identify places. In the expanded world, the formal similarity of names, or even multiple or multiple forms of naming the same place, the unclear relationship between place and name had become a barrier to communication in both the national and international sense. There are special bodies in the countries to deal with redundant situations and to enforce the language norm. The series of articles provides an insight into the history of national and international geographical name standardization.

HORVÁTH, Gergő: Cadastral Maps in the Archives of the County Jász-Nagykun-Szolnok of the National Archives

horvath.gergo@mnl.gov.hu

The engineers of the detailed cadastral survey started in Western Hungary in 1856, arrived in the County Jász-Nagykun-Szolnok almost a quarter of a century later, in the early 1880s. The maps created as a result of their work and the related documents were then entered not only into the land survey map repository but also a copy was handed over to the county, district and settlement authorities. One of the essential tasks of the county archives was to collect and preserve the permanent and legal insurance documents of the bodies performing public tasks within their competence, therefore the cadastral maps kept by the authorities operating in the county territory were transferred to the county archives.

IVÁN, Gyula: Land Administration for Sustainable Development. The Manual of the Modern Cadastre

This book review presents one of the most important publications in the field of cadastre and land administration in recent decades. The work is not only a good professional summary of land administration and cadastre, but it also introduces a new paradigm of land management with a new theory of land administration related to it. It presents the reader with a lot of new information about the field of science of the cadastre.

SZ. SIMON ÉVA

*Egy oszmán szolgálati birtok metamorfózisa**

A középkor végére kialakult magyar uradalmi rendszer mellett a 16–17. században időlegesen egy idegen birtoklási gyakorlat is meghonosodott, amelyet a hódítók hoztak magukkal. Hatásai az érintett régiók későbbi sorsára is befolyással voltak.¹ Az oszmánok a behódoltatott vagy hadjáratban megszerzett területeket az Oszmán Birodalom részének tekintették és kincstári tulajdonként kezelték. Bizonyos időszakonként felméréseket készítettek az egyes települések gazdasági potenciáljáról, hogy azokat különböző érdekek alapján csoportokba összevonva szolgálati vagy más néven javadalombirtokként hasznosítsák.² Az így kialakított birtokok jövedelmét a tartományokban állomásozó könnyűlovasszázadok tagjai, a várkatonaság gyalogos egységei (kollektív birtokként) és a hivatali szolgálatot teljesítők kapták fizetés gyanánt. A gyakran egymástól távol fekvő településekből álló birtoktestek általában nem követték a magyar birtokszerkezetet. Az oszmán megszállásban nem érintett magyar uradalmaktól eltérően – amelyek a századok során gyakran gazdát cseréltek, de a 20. század elejéig mégis szinte változatlan kiterjedésűek maradtak – az oszmán birtokok nem voltak állandók. Minden újabb összeírás el-

készítésével változtattak összetételükön és elhelyezkedésükön.

A most bemutatandó, Baranya és Somogy megye határán fekvő, ugyanakkor az oszmán közigazgatásban a szigetvári szandzsák szentlőrinci náhijéhez tartozó szolgálati birtok Szigetvár 1566. évi török kézre kerülése után jött létre. Az 1570-től csontamindszentinek, majd utóbb, 1592 után már botykainak nevezett birtok települései korábban soha nem voltak ugyanannak a magyar birtokosnak a kezén. A Baranya megyében, Szentlőrinc város közvetlen közelében található névadó Csontamindszent (ma Csontkamindszent) korábban a Kápolnai család tulajdona volt.³ Tőle északra, a mai Dinnyeberki és Nyugotszenterzsébet közelében négy, mára elpusztult település, a kurialista Agod és Feketehegy, valamint a pécsi püspökség birtoka, Boldogasszonyfalva, míg Dinnyeberkitől északnyugatra a pécsi káptalan kezében lévő Káptalanfa feküdt.⁴ Szigetvár felé tovább haladva az út mentén a korábbi Kesás birtok Botyka, tőle északra a kismemesi kézen lévő Kispeterd (a mai Botykapeterd részei), délre pedig a szintén kurialista Vidősfalva (később Büdösfalva, ma Rózsafa), valamint a Ferenci család birtoka, Mindszent tartozott kezdetben a

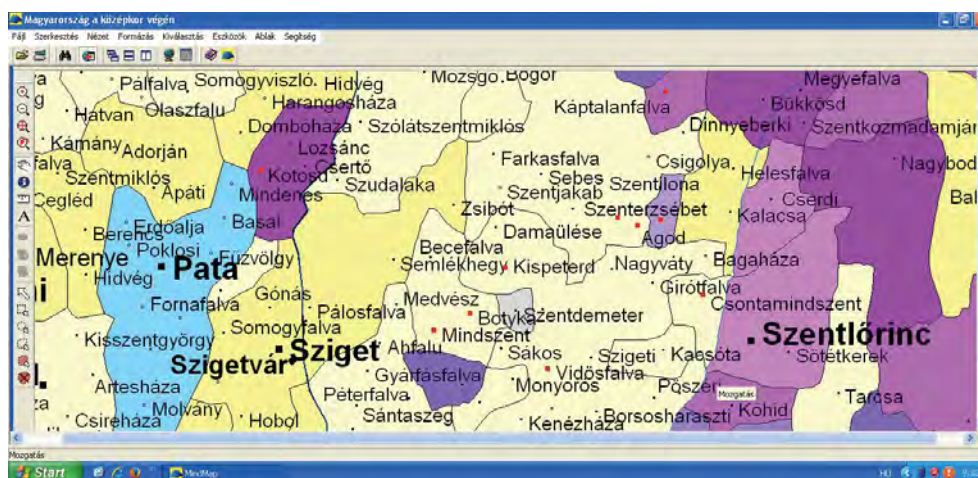
* A dolgozat az NKFIH OTKA K 108919 és OTKA K 132475 pályázati támogatásával készült.

- 1 Az oszmán uralom hatásának egyik legtöbbet vizsgált kérdése a kora újkori pusztasodás mértéke. Az érintett területek nagy részén azonban a korábbi birtokstruktúra jelentős átalakulása is megfigyelhető a visszafoglaló háborúk után.
- 2 Az oszmánok által a magyar területeken végzett felmérések általában az Oszmán–Habsburg békekötések időpontjaihoz igazodtak. Részletesen I. SZ. SIMON ÉVA: A szülejmáni béke. A magyarországi oszmán adóösszeírások és a magyar–oszmán békekötések összefüggései. *Aetas*, 33. (2018) 4:53–72.
- 3 A települések magyar birtokosaira vonatkozó adatok a területről készült utolsó dikális összeírásban maradtak fenn 1542-ből. Csontamindszent birtokosa eszerint Kápolnai Ferenc volt, aki I. János, majd 1530-tól I. Ferdinánd király kapitányaként, Nádasdy Tamás alvezéréként szolgált. 1543-ban Fok vidékén a tatárokkal vívott csatában esett el. Az 1579. évi oszmán összeírás még mindig megemlíti hajdani magánbirtokát (bastináját), amely Mehmed alajbég fiának, Alinak és Musztafának a kezén volt akkor. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), E 158 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Levéltára, Magyar Kamara archívuma, Conscriptioes Portarum 3. kötet, Baranya megye 1–104. p.; Bayerische Staatsbibliothek, München (BSB) Cod. Turc. 138. fol. 48.
- 4 1707-ben Agodot Feketehegygel és Boldogasszonyfalvával együtt már mint prédiomot írták össze. MNL OL, E 156 Magyar Kamara archívuma, Urbaria et Conscriptioes (= E 156) Fasc. 50. No. 29.

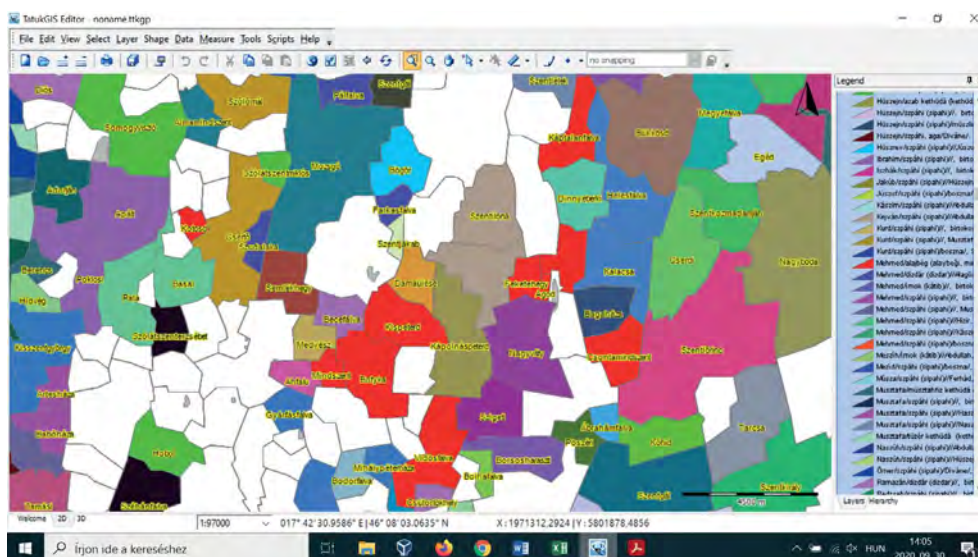
javadalombirtokhoz.⁵ Az 1570 és 1580 között fennálló egység utolsó települése, az 1542-ben még szintén egyházi kézen – de nem a pécsi püspökség, hanem a pálos rend kezén – lévő, majd az 1560-as években már Szigetvár tarto-

zékaként szereplő Kotosd Szigetvártól északra, már Somogy megyében feküdt.⁶⁷

Az eredetileg 21100 akcsét jövedelmező (ziámet) birtokot oszmán szokás szerint 1580-ban, az újonnan elkészült felmérések után át-

■ A csontamindszenti szolgálati birtokhoz tartozó települések régiójának magyar birtokviszonyai a középkor végén.⁷ Jelmagyarázat: halványzárka: különböző kismemesi birtokok; citromsárga: szigetvári uradalom; halványkék: külön kezelt patai tartomány; lila különböző árnyalatai: különböző egyházi birtokok

■ A csontamindszenti szolgálati birtokhoz tartozó települések régiójának oszmán birtokviszonyai 1570-ben. Jelmagyarázat: piros: csontamindszenti birtok; különböző színárnyalatok: más-más kézen lévő birtokok; fehér: nem szerepel a szigetvári és pécsi szandzsák összeírásában

5 Botyka legnevesebb magyar birtokosa Kesás Pál 1546–1547-ben ideiglenesen megbízott „dunántúli” főkapitány volt. PÁLFFY GÉZA: A török elleni védelmi rendszer néhány alapkérdése a XVI. század első felében. *Studia Agriensia*, 17. Eger, 1997. Függelék I. Országos főkapitányok (1540–1552), 67. (Elérhető az Arcanum Kéziróarchívumban, <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok>). A települések a 17. század végén már csak mint bérlemény szerepeltek az összeírásokban, a 18. század elején pedig mint kurialista falvakat veszik számba őket. MNL OL, E 156. Fasc. 90. No. 32/d.; Fasc. 52. No. 72. Vidősfalva a 18. század elején már prédiúm. MNL OL, E 156. Fasc. 69. No. 10.

6 Kotosd: MNL OL, E 156. Fasc. 153. No. 9.

7 ENGEL PÁL: *Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis*. Bp., 2001.

TÖRÖK ENIKŐ

*Kataszteri mérnökök a Dörre családban**

A *Catastrum* már több olyan mérnököt bemutatott, akik egyenes- vagy oldalági rokonságban álltak egymással, vagyis egy család több tagja is a kataszteri felmérés szolgálatában dolgozott. A Zahajkievicz/Zsadányi, Traupmann, Obenau, Biscontini, Mersich, Tiller, Kraus, Lego, Schéda/Gyarmathi, Keresztszeghy, Skála/Csigó mérnökök sorát most a Dörre család követi, amelyben az apa, Antal és két fia, Henrik és Tivadar is kataszteri tisztviselő volt.¹

Dörre Antal

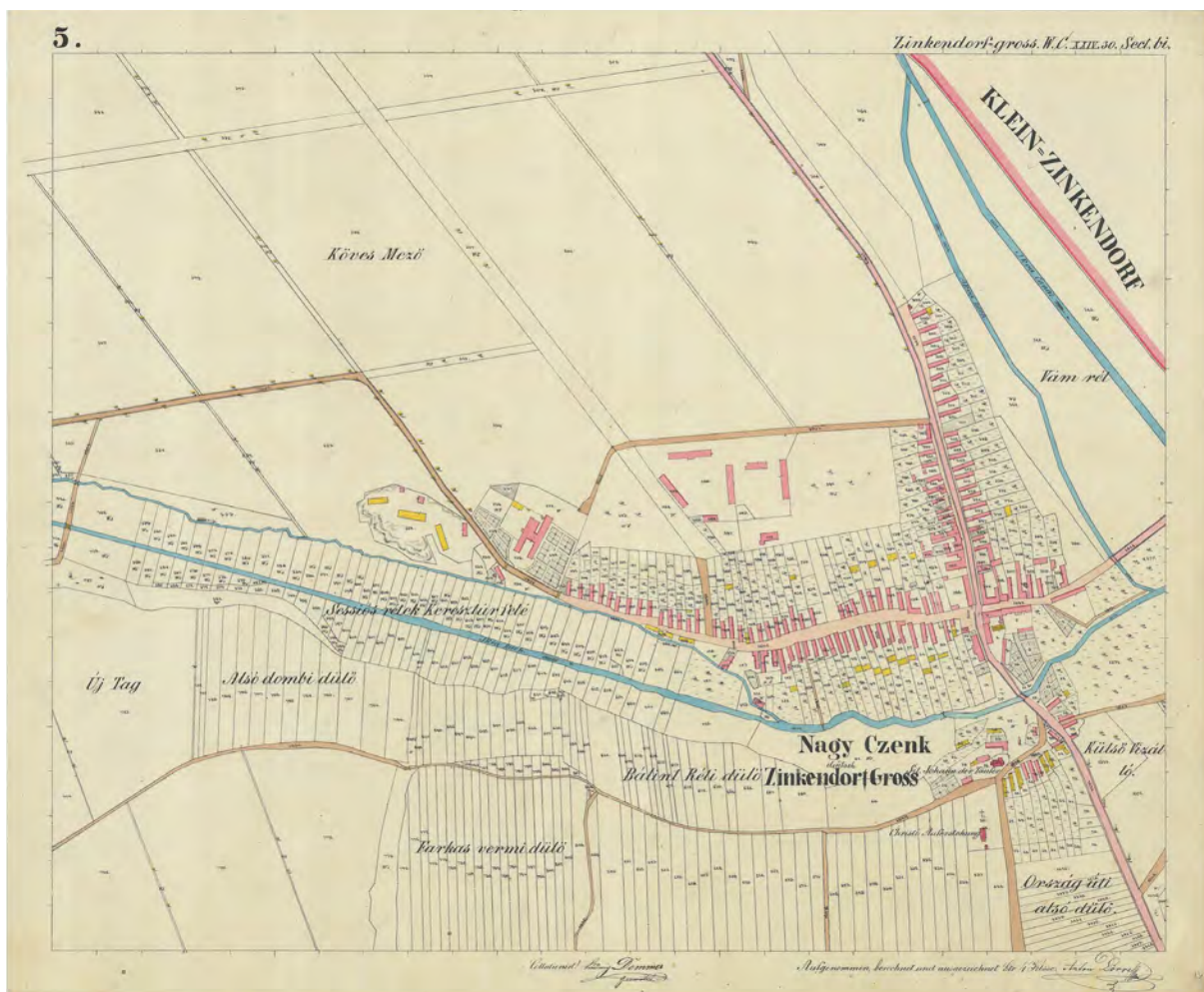
Dörre Antal Ferenc (Jiřetín pod Jedlovou, Csehország, 1828. 02. 12. – Ried im Innkreis, Ausztria, 1892. 02. 20.) Christoph Dörre kiskereskedőnek, a helyi magisztrátus írnokának és Theresia Schäffernek a gyermeke volt, a prágai politechnikumban tanult. 1850. május 1-jétől dolgozott a kataszternél, először Galíciában 3., majd 2., 1852. november 1-jétől 1. osztályú felmérési segédként Matthias Wonesch

felügyelő mellett (1853-ig). Már 1851-ben kérvényezte, hogy a kataszteri főigazgatóság háromszögelési irodájához (Triangulierungs- und Kalkülbüro) osszák be, de erre csak 1853 júniusában került sor (Kalkulatorsadjunkt 2. Klasse), ekkor áthelyezték Bécsbe. 1855-ben újból Galíciában találjuk, területszámítás-sal foglalkozott a pénzügyminisztériumban (Kalkulatorsadjunkt).²

1856. május 1-jével léptették elő 4. osztályú mérnöké, május 20-án került a soproni adókerület 4. felmérési felügyelőségébe a Triangulierungs- und Kalkülbürotól, november 23-án pedig áthelyezték az 1. felügyelőségbe. 1858-ban újból a 4. felügyelőségben, majd 1859-ben a 7-ikben dolgozott, 1860-ban visszakerült az 1. felügyelőségbe. Az 1859. évi minősítési táblázata szerint felettesei nem voltak teljesen elégedettek a munkájával, nem dolgozott elég tisztán („*arbeitet unrein*”), és könnyelműen adósságokba verte magát. 1861 és 1862 folyamán Horvátországban végzett felméréseket.³

* A bécsi kutatásaimat a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj (2015, 2017) és a bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíj (2019) támogatásával végeztem. Ezúton is köszönöm Oross Andrásnak, a bécsi magyar levéltári delegátusnak a kutatásban nyújtott segítségét. A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg.

- 1 A *Catastrum*ban megjelent tanulmányok: ZÁVOCZKI ADRIENN: A Zahajkievicz/Zsadányi mérnökcsalád pályafutása. 1. (2014) 4:36–40. Uő: Óbuda belterületének határleírása (1874). 1. (2014) 2:33. GÜNTER LEGO – JÁN TIBOR OBENAU: „Wir haben Mitteleuropa vermessen“. Die Familien der Geometer: Obenau, Biscontini, Mersich, Tiller, Kraus und Lego. 5. (2018) 3:27–28. TÖRÖK ENIKŐ: Fülhegyi, Gyarmathi, Hadfy és Kőszeghy. 7. (2020) 3:17., 24. KISS MÁRTON: Skála Vencel (1826–1917) emlékezete. 7. (2020) 3:33. Uő: Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja. 7. (2020) 4:33–40. A Dörre családról l. még TÖRÖK ENIKŐ: Családkutatói lehetőségek a kataszteri felmérés dokumentumaiban. *Kis füzetben nagy segítség a családkutatóshoz*, (2020) 4. sz. Megjelenés előtt.
- 2 Születési anyakönyvi bejegyzése: <https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9GXX-P6J?i=194>, halotti anyakönyvi bejegyzése: <https://data.matricula-online.eu/en/oesterreich/oberoesterreich/ried-im-innkreis/306%252F1892/?pg=7>. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Neue Hofkammerarchiv und Finanzministerium (= ÖStA, FHKA NHK) Katasterabt. Akten 328. 1147/1853., 330. 1831/1853., 345. 2295/1854., 454. 34105/1859. Halálozások. *Kataszteri Közlöny* (= KK), 1. (1892) 1:9. *Provinzial-Handbuch der Königreiche Galizien und Lodomerien*, 1851:198., 1852:185., 1853:199., 1855:75.
- 3 ÖStA, FHKA NHK Katasterabt. Akten 381. 2850/1856., 390. 6840/1856., 403. 19515/1857., 420. 9911/1858., 437. 59016/1858., 454. 34105/1859., 499. 62161/1862. *Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich*, (1856) 4:226., (1858) 4:224., (1859) 4:168. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), K 269 Polgári kori kormányhatósági levéltárak, Pénzügyminisztériumi Levéltár, Pénzügyminisztérium, Általános iratok - 21. tétel (= K 269) Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865.

■ Dörre Antal: Nagycenk belterülete, 1856 (MNL OL, S 78 - 202. téka - Nagycenk - 17.)

1863-tól ismét Magyarország területén tevékenykedett, először a Felvidéken, majd a Bánságban, végül Bács-Bodrog megyében, 1868-tól 3. osztályú, 1872-től 2. osztályú mérnökként. Ismert állomáshelyei:

– 1863: 4. felmérési felügyelőségben (= ff.) Kassa központtal,

– 1864–1865: a 11. ff. Kassa, majd Munkács központtal,

– 1868–1870: 6. ff. Lőcse központtal,

– 1871: 9. ff. Ipolyság központtal,

– 1872–1874: 9. ff. Alibunár, Ómoldova, majd Fehértemplom központtal,

– 1875: Bács-Bodrog megye.⁴

1875-ben nyugdíjazták, de nyugdíja nem

volt elég kiskorú gyermekei eltartására, folyamatosan újabb és újabb munkalehetőségeket keresett, mert csak ideiglenes megoldásokat talált. 1876-ban Bácsordasból Neuberg an der Mürzbe költözött, mivel a fölművelésügyi minisztériumtól ott kapott mérnöki állást, a kincstári birtokok határát mérte fel, közben Aschbachban, Gußwerkben és Mariazellben is megfordult, a telet Ottakringben töltötte. A következő év nyarán ismét terepmunkát végzett Laab am Walde és Pressbaum környékén, majd télre visszatért Ottakringbe. Ezt követően nem kapott munkát, így a család szűkölködött és eladósodott. 1878 decemberétől a földadó-rendezési bizottságnál alkalmazták, Währingbe

4 MNL OL, K 269 Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1860–1865, Az Országos Kataszteri Felmérés tisztviselőinek szolgálati beosztása, 1868–1874. *Magyarország tiszti cím- és névtára* (= MTCN), 1873:131.; 1875:108.

FILEP ANTAL

*A kataszteri térképek feltárják a rejtőzködő műemlékeket
Sárospatak erődítésének nyomai a kataszteri térképeken*

Történelmi utazásra hívjuk meg a kataszteri felmérések iránt érdeklődőket. A felmérők ugyan a 19. századi felmérés adott időpillanatának ingatlanviszonyait rögzítették, mondhatni, az adott időpont állapotát „merekítették ki a rajztábláikon”, de akaratlanul is olykor akár a középkorban, akár a kora újkorban kialakult telekhatárokat, birtokviszonyokat, településszerkezetet örökítettek meg. A szabolcsi, a borsodi vagy az abaúji Árpád-kori földvárak és települési környezetük szelvényei nyomán magunk elé idézhetjük, amint a földsáncok mögött és közvetlen környezetükben hajdan fontos köztörténeti események zajlottak le, és bár a tatárjárás után elvesztették a jelentőségüket, a 19. századi kataszteri térképek a történeti és a régészeti kutatás forrásaiul szolgálhatnak. (A felsorolásunkba illeszkedhet Zemplén földvára is a szomszédos szlovák államterületen.

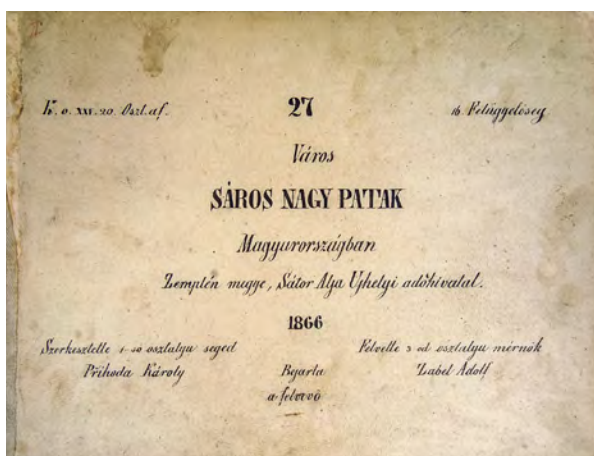
Az idézett települések földvárainak a jelentőségét az is bizonyíthatja, hogy mindegyik nevet adott a megyéjének.)

Mindez áll Sárospatak városára, a sárospataki várra, a középkori város déli részét magába foglaló külső várra, erődítésre is. A tisztes múltú város kataszteri felmérését 1866-ban végezték el. Ennek birtokvázslatait lelhattuk meg a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltárában, amelyek az 1950-ig működött Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság irataiban maradtak fenn.¹

Sárospatak vára

Sárospatak hajdani erőssége a 16. századi kiépítése óta szabadságküzdelmeink jelképévé vált. Ám, ha rá gondolunk, önkéntelenül csak a belső vár épületegyüttese, a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeumát befogadó Várkastély, a Vöröstorony és a keletről, délről kapcsolódó Olaszbástya jut eszünkbe. Legfeljebb a Várkert olykor több emeletnyire magasodó falmaradványait idézzük az emlékezetünkbe.

A helyi lakosok közül is kevesen tartják számon, hogy a 19. és a 20. századi mezővárosi polgárházak zárt utcasora mögött a Várkertől észak felé haladva a postahivatal sarkáig és attól a híd felé, keleti irányba vezető utca házai mögött szinte a gótikus plébániatemplomig nyomon követhető a középkori városmag déli részét körbezáró erődítés fala. Sőt, jelentős műemléki értékű részletekre lehetne lelni,

■ Sárospatak 1866-ban készített birtokvázslata 27. szelvényének hátoldali felirata (MNL BAZML SFL, VI.102.c. Sárospatak, 1866. 27.)

1 Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár Sátoraljaújhelyi Fióklevéltára (= BAZML SFL), VI. 102/c. A Sátoraljaújhelyi Pénzügyigazgatóság iratai, 1850–1950. Kataszteri birtokvázlatok, 1852–1945. 47. doboz. Sárospatak. 1866. „Szerkesztette I-ső osztályú segéd Prichoda Károly. Felvette 3-od osztályú mérnök Zabel Adolf.” A kataszteri felmérést 1896-ban megismételték. A szelvények a Lechner Tudásközpont kataszteri térképgyűjteményében (= LTK), illetve másolatban az MNL Országos Levéltárában érhetők el. A térkép 26. és 33. szelvénye ábrázolja a belterületet. E két szelvényt „Felvette, kiszámította és kirajzolta Dolesch Gyula főmérnök. Egybehasonlította Holley Ferencz főmérnök.”

ha nem zárt udvar rejtené a hadtörténetileg is tanulságos lőréses bástyafalat. Nem igazán tudatosult, hogy a plébániatemplom maga is az erődítés északi falának a része volt. A templom északi falát is ágyúlőréses tagolják. Ez magyarázhatja azt, hogy amikor a Zrínyi–Wesselényi-összeesküvés felszámolásakor I. Rákóczi Ferenc sárospataki várát, erősségét is megszállták a Habsburg császári csapatok, a középkori, gótikus templomot is katonai célokra vették igénybe. Sajátos módon a templomhájo nyugati végében az utolsó előtti pillérállás kereszt tengelyében, a kórus előtt új várkaput nyitottak. A katonai raktárként használt templom át szekereztek. Ennek építészeti emléke a templom belsejében, az északi falban is látszik, a templom déli homlokzatában a kapu teljes egésze fennmaradt. A kapukeret zárókövének 1671-es évszáma ma is emlékeztet arra, miként tartotta tiszteletben a császári sereg a gótikus egyházi létesítményt.

Az 1970-es évekig a sárospataki erődítés falrendszere csak a Várkertben volt jól látható. Másutt általában a 18. századtól folyamatosan a védőfalakat, a bástyákat körülépítették, olykor láthatatlanná is tették az évszázados erődítést. Mind a hercegi uradalom intézményei, mind a helyi polgárok szívesen építettek a várfalakhoz. Gondtalanul alakították ki telkeket a hajdani várárok területén. A 19. század első felében kialakított Várkert nyugati bejárata északi szomszédságában a várárok mélyét zsellérház helynek osztották ki. A házak tetőzetére rá is lehet látni a várárok előtti útról. A helyi népnyelv ezt nevezte Kucikgödörnek.

Olykor a kora újkor nevezetes erődítésfalait betemették a várárokkal együtt. Erre jellegzetes példa lehet, hogy az erődítés északnyugati sarokbástyáját az erődítés belső talajszintjéig visszabontották, a várárok

nyugati szakaszát az északnyugati sarokbástya mellett feltöltötték, és a bástya kazamatái fölött utcát nyitottak. A Szent Erzsébet utca forgalmát ma is ezekre a kazamata boltozatra terhelve bonyolítják. A hajdani védelmi építményre csak a postahivatal épületével szembeni zárt udvarra néző északi bástyahomlokzat lőréses falmaradványa utalhatna, ha látogatható volna... A kataszteri felmérők e bástya körül sok apró, kissé rendezetlenül beépített telkecskét találtak. A telekhatárok talán mégis az útépítményig sejtethetik az egykori bástya körvonalait.

1970 után a belső vár híres Sub Rosa sarokerkélyétől az erődítés keleti, Bodrog felőli falát megszabadították a hercegi uradalomnak a 18. századtól melléje épített gazdasági rendeltetésű épületeitől, lakóházaitól.² Lebontották az 1866. évi kataszteri felmérés idején Rózsa utcának nevezett településrész minden (elégge elavult állapotú) lakóházát. (Az 1896. évi felmérés még sűrűbb beépítést mutat, ám az utca nevét – nem egészen indokolható módon – Czigány sor néven jelölte a felmérő mérnök. Elég csak arra utalnunk, hogy az erődítés Bodrog felé nyíló kapujának az előterében volt az ortodox izraelita imaház is.) Felszámolták a hídfő déli oldalának méltatlan állapotúvá vált, elavult építményeit is. Lényegében feltárult a középkori belső városmag déli részét is magában foglaló erődítés Bodrogra néző, teljes falszakasza az erődítés déli végén kiépült, a Vöröstornyt magában foglaló olaszbástyától az északkeleti sarokbástyáig, az erődítés északkeleti végpontjáig. Mindez azért is öröndetes, mert az erődítés keleti fala és a Bodrog közötti terület teljes egészében a mind nagyobb és a mind igényesebb idegenforgalom rendelkezésére állhat. Végre megszabadították az erődítés keleti falát az 1950-es években az egyetlen, mindig szabadon maradt falszakasz elé indokolhatatlanul

2 A másodlagosan az erődítés falához és előterében épített házak szanálására néhai Márkus Dóra építészmérnök, a Várostervező Vállalat munkatársa tett javaslatot az 1960-as évek derekán készített városrendezési terv kidolgozása során. Felkérésére a megfelelő adatfelmérést a Magyar Nemzeti Múzeum Rákóczi Múzeuma dolgozói végezték el dr. Kostenszky László gondnok vezetésével. A múzeumi segítségnyújtás viszonzásaként vállalta a Várostervező Vállalat az irodalomban szereplő, Román János egyházi levéltáros által készített forráskiadvány megjelentetésének költségeit. Ugyanekkor vetette fel Koppány Tibor, az Országos Műemléki Felügyelőség munkatársa, építészmérnök, hogy az erődítésfal előtti védőárkot legalább a templom északi környezetében állítsák vissza.

KISS MÁRTON

*Csigó Lajos (1886–1930) kataszteri tisztviselő életútja**

Családi háttere és születése

Csigó Lajos (Ludovicus Carolus Michael) 1886. október 15-én született Pécsen, apja Csigó János alapítványi ügyvéd és híres szőlősgazda, anyja pedig Skála Szeréna (Serephina) volt.¹ Felmenői között találhatjuk azt a Skála Vencelt (1826–1917), aki 1879 és 1893 között állt a pécsi helyszínelési felügyelőség élén.² Testvérei közül érdemes megemlíteni Károlyt, aki később jelentős katonai karriert futott be a háborúban és a két világháború közötti hadseregben is.³

Középiskolai tanulmányairól a ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője tudósít, amelyben végigkövethetjük az ifjú útját.⁴ Ezt az iskoláját 1896-ban kezdte meg, eredményeit tekintve átlagos diák volt. Két évvel később jegyei megváltoztak, az eredményei folyamatosan romlottak. Hatodik osztályban már nem tudott kiváló eredményt elérni egyetlen tárgyból sem, több tantárgyból közepes osztályzatot kapott, majd a hetedik osztály megismétlésére kötelezték 1903-ban. A küzdelmes idők után sikeres érettségi vizsgát tett 1905. június 9-én, ami biztosította a felsőfokú oktatásban való részvételét. Az iskolai értesítő szerint Csigó Lajos vasúti tanfolyamot jelölt meg „választott tudományszakjának”, vagyis továbbtanulási céljának. Életének ala-

kulása rámutat arra, hogy az egyéni ambíció és belátás sokszor eltért a család vélt vagy valós társadalmi pozíciójától és elvárásától.⁵

E helyen érdemes lehet kitérni a családi fészekre is, ahonnan Csigó Lajos elindult. Az anyakönyvek tanúsága szerint a család Pécsen, a Kispiac 2. (ma Jókai tér 5.) alatt élt. Erre bizonyíték, hogy Skála Szeréna ezt az ingatlant birtokolta apja közreműködésével.⁶ A mai viszonyokat figyelembe véve elmondható, hogy a rokonság a korabeli Pécs egyik legfontosabb utcája mentén élte életét, viszonylagos közelségben egymáshoz. Az 1870-es években emelt épület a mai napig műemléki védelmet élvez, így megcsodálható a belvárosban.⁷

■ Csigó Lajos szülőháza napjainkban (a szerző felvétele)

* A tanulmányhoz szükséges kutatás a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal támogatásával az NKFI Alapból (K 132723) valósult meg. Ezúton szeretném megköszönni a segítséget Reisz T. Csabának (MNL OL), Török Enikőnek (MNL OL), Bósz Attilának (MNL BaML), Nagy Imre Gábornak (MNL BaML) és Papp Rolandnak (Biokom Nonprofit Kft.), amivel hozzájárultak tanulmányom megírásához.

1 Csigó Lajos születési bejegyzése. Magyar Nemzeti Levéltár (= MNL) Baranya Megyei Levéltára (= BaML), IV. 1419. Pécs város felekezeti anyakönyvi másodpéldányainak levéltári gyűjteménye. R.k. székesegyházi plébánia, 1827–1895, 1886. év.

2 KISS MÁRTON: Skála Vencel (1826–1917) emlékezete. Egy „bohém” mérnök útja a földméréstől a városi polgársáig. *Catastrum*, 7. (2020) 3:29–38.

3 *A volt magy. kir. pécsi 19. honvéd gyalogezred és alakulatainak [...] története*. Szerk.: LÉGRÁDY ELEK. Pécs, 1938. 478.

4 *A Zircz-ciszterci rend pécsi róm. kat. főgimnáziumának értesítője az 1896–1897-ik iskolai évről*. Pécs, 1897. Az 1897–1898. tanévtől: *A ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője az ...-ik iskolai évről*. Pécs, 1898–1905. 1900-tól szerk.: VASS BERTALAN.

5 *A ciszterci rend pécsi római katolikus főgimnáziumának értesítője az 1904–1905-ik iskolai évről*. Szerk. VASS BERTALAN. Pécs, 1905. 93.

6 PESTI JÁNOS: *Pécs utcanevei 1554–2004*. Pécs, 2013. 259., MADAS JÓZSEF: *Pécs-belváros telkei és házai*. Pécs, 1978. 218.

7 <http://www.muemlekem.hu/muemlek/show/1710> (utolsó hozzáférés: 2020. október 20.).

Egyetemi élet és szolgálatvállalás

Csigó Lajos az egyetemi tanulmányait a pécsi püspöki jogi líceumban kezdte meg az 1905–1906. tanévben. Jogi stúdiumai mellett több hallgatói szervezetben is megtalálhatjuk a nevét. Ellenőrként tagja volt a Pécsi Jogász-Segélyezőegyletnek, amely a város több prominens személyétől kapott adományokat a rászoruló jogászok anyagi támogatására.⁸ 1909-ben a Pécsen tartott „Országos diákkongresszus” szervezői között szerepelt mint a vigalmi bizottság tagja.⁹ A szolgálati táblázata tanúsága szerint összesen hét félévet tanult a líceumban, ennek során egy alapvizsgát tett le. Az iskola félbehagyása után Csigó az apja közreműködésével a pécsi alapítványi ügyészségnél helyezkedett el ügyvédi írnokként.

Joghallgató korában egy kisebb incidenst is feljegyeztek vele kapcsolatban. 1911 májusában összetűzésbe keveredett Dementity Pállal, a pécsi 19. honvédgyalozezred zászlóaljdobosával, aki italosán rátámadt Csigó Lajosra és a közbelépő rendőrré.¹⁰

Jogi tanulmányai és ilyen jellegű munkavégzése után 1912 végén a 11. pécsi földmérési felügyelőségnél találhatjuk meg a nevét.¹¹ Hivatali életének rekonstrukciójához a legjobb forrást, a „Szolgálati és minősítési táblázatát” hívhatjuk segítségül.¹² A december 2-án letett esküje után Csigó Lajos ideiglenes felmérési gyakornokként helyezkedett el a földmérési szolgálatban.¹³ Először irodai munkákat bízta rá, 1914-ben aztán a részletes felméréshez osztották be segédnek. Beszédesebbnek tűnik Ruttkai Vilmos felmérési felügyelő közlése, miszerint a munkatárs „Kissé nehéz felfogású a helyszíni

munkálatoknál, de ezt a fogatkozását szorgalmával igyekszik pótolni”.¹⁴ Értékelésénél mindvégig ezt az álláspontot tartották fenn róla, de ez nem véletlen: egy jogi képzettséggel bíró személy nem rendelkezhetett azzal a műszaki tapasztalattal, mint amivel egy végzett mérnök. A hivatalba való beleszokás fázisát

■ Csigó Lajos esküokmánya 1912-ből (MNL OL, S 92. - No. 25/2. fol. 74.)

8 A Pécsi Püspöki Joglyceum Évkönyve az 1906/7-iki tanévről. Pécs, 1907. 108.

9 Az 1909. november 25–28-ig Pécsen tartandó országos diákkongresszus naplója. *Egyetemi Lapok*, 22. (1909) 13:4. (nov. 25.).

10 Ha a káplár úr részeg. *Pécsi Közlöny*, 18. (1911) 86:5. (máj. 6.); Támadás a siklósi-utcában. *Dunántúl*, 1. (1911) 33:4. (máj. 6.).

11 Hivatalos rész. *Budapesti Közlöny*, 46. (1912) 275:1. (dec. 3.); Kinevezések a pécsi felmérési felügyelőségnél. *Pécsi Napló* (= PN), 21. (1912) 276:2. (dec. 4.); Kinevezések. *Pénzügyi Közlöny*, 39. (1912) 33:1666. (dec. 10.) szerint a rendelet november 24-én kelt, tehát december 1-jétől nevezték ki.

12 REISZ T. CSABA: A katasztertörténeti prozopográfia forrásai. Törzskönyvi lap, szolgálati és minősítési táblázat. *Catastrum*, 4. (2017) 2:29–48.

13 Életére I. az Országos Földméréstani Intézet iratai között fennmaradt minősítési lapokat: MNL Országos Levéltára (= OL), S 92 Az Országos Földméréstani Intézet vegyes iratai (= S 92), Régi szolgálati és minősítési táblázatok, C, D, E, F nevéek, No. 25/2. (=No. 25/2.), Az állami földmérés törzskönyvi lapjai, 1925–1936. (= No. 26.).

14 MNL OL, S 92. - No. 25/2. fol. 72.

CSIMA PÉTER

Őrhegyek a kataszteri térképeken

Előzmények

Tájkutatási munkáim során viszonylag nagy számban talákoztam Őrhegy, Leshegy, Látóhegy, Strázsahegy helynevekkel. A nyelv kutatók megállapításai szerint ezek a nevek az adott hely egykori védelmi funkciójára utalnak.¹ A tájtörténet kutatója számára a helynevek és a táji adottságok együttes vizsgálata a régebbi korok tájhasználatának és a táj alakításának feltárásához is segítséget adhat.

A három észak-magyarországi megyében található korábbi kutatási és tervezési területeimen a felsoroltak közül Őrhegy nevű magaslatokra akadtam a leggyakrabban. Kezdetből érdekelt, szerettem volna tudni, hogy vajon mi lehetett azok védelmi szerepe, van-e valamilyen rendszer az elhelyezkedésükben, és egyáltalán, mikor kaphatták az elnevezésüket? Mindezek meghatározásának érdekében első lépésként áttekintettem az Őrhegyeket említő, a szakirodalomban közölt néhány középkori oklevelet, a témára vonatkozó nyelvészeti és történeti földrajzi irodalmat, valamint a történeti térképeket. Utóbbiak között a katonai felméréseket, a települések úrbéri/tagosítási és kataszteri térképeit néztem át. A mai helyzetet az 1:10 000-es méretarányú topográfiai térképeken, valamint az aktuális turistatérképeken és a helynévtárakban vizsgáltam. A kutatás fontos módszerének tekintettem az Őrhegyek terepi azonosítását is, annak során meghatá-

roztam azok tájszerkezeti helyzetét az egyéb domborzati elemekhez, a felszíni vizekhez, valamint a legközelebbi településekhez viszonyítva. Eddigi részeredményeimet, következtéseimet 2016-ban tájtörténeti szakmai konferencián ismerttettem.²

Most kizárólag azt kívánom bemutatni, hogy a kataszteri térképek – azok közül első sorban a birtokvázlatok – milyen segítséget adtak a három megye teljes területére kiterjesztett vizsgálataimhoz.³

Eredmény

A három megyében összesen 36 Őrhegy helynevet találtam 25 település kataszteri térképein.⁴ (További három érintett település kataszteri térképét nem sikerült megtalálnom, nyolc esetben pedig a kataszteri térképek nem jelölik az egyébként ott korábban és ma is Őrhegy néven ismert helyet.) Az látható, hogy amíg az összes többi történeti és mai térképi forrás domborzati elemeket, azaz magaslatokat nevez meg Őrhegy-ként, a kataszteri térképek nem azokat, hanem szántóföldi dűlőket, legelőt, szőlőt vagy erdőtömböt. A magaslatok Őrhegy megnevezése ugyanis az érintett települések többségénél átment azokról a hegyen, a hegy egy részén vagy a hegy lábánál fekvő, mezőgazdasági hasznosítású területre is, illetve néhol a hegyet borító erdőtömb megnevezése lett.

1 RESZEGI KATALIN: *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1988. *Korai magyar helynévszótár, 1000–1350*. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – SZEKFŰ GYULA: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti Közlemények*, 20. (1973) 4:639–660.

2 CSIMA PÉTER: Őrhegyek az észak-magyarországi tájban. *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Szerk.: FÜLEKY GYÖRGY. Gödöllő, 2016. 80–86.

3 A vizsgált térség a kataszteri felmérések idején 1881-ig még hat vármegye – Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Torna és Zemplén – területére esett. 1881-ben Abaúj és Torna vármegye egyesült. Az elemzésbe bevont települések felmérése 1867–1892 között történt.

4 Habsburg Birodalom – kataszteri térképek. (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral>, letöltés: 2020. augusztus 24.).

■ 1. Sajómercsse, 1891 (MNL OL, S 78 - 83. téka - Sajómercsse - 9.)

■ 2. Órhegy Sajómercsse mellett (a fényképfelvételeket a szerző készítette)

Öt esetben a térkép szerkesztője a dűlőnév mellett földmérési jellel megjelölte és megnevezte a magaslati pontot is. Így történt Sajómercsse (1–2. kép), Alsószuha és Felsőtárkány esetében, valamint az Északi-Bükk hegyei között fekvő két falu, Borsodbóta és Sáta közötti határ közös pontjánál, mindkét település térképén. Alsószuhán a dűlő „Órhegy alja” neve, Sátán pedig a magaslat „Órhegy tető” neve bizonyítja azt, hogy nem azonos helyet írtak fel kétszer a térképre.⁵

Nagyloc kataszteri térképén az Órhegy felirat közvetlenül a hegy legmagasabb pontját mutató földmérési jel mellé került, ezért eb-

ben az esetben sokkal inkább gondolhatjuk azt, hogy a név nem az egyébként magyarázó grafikával egyértelműen jelzett erdőtömböt, hanem a hegycsúcsot jelöli, az erdő pedig itt nem kapott nevet.⁶

Ritkán ugyan, de előfordul, hogy egy településen két szomszédos magaslatnak egyaránt Órhegy a neve. Így például Felsőnyárádon, ahol a kataszteri térkép összevonva „Kis és Nagy Órhegy” névvel jelöli a falu és a kettős magaslat közötti sík felszínén fekvő, szántóként művelt dűlőt. A vizsgált térségben hasonlóképpen kettős Órhegye van Bánfalvának is (ma Bánhorvátí része; 3–4. kép). A kataszteri

■ 3. Bánfalva, 1891 (LTK)

■ 4. Kettős Órhegy Bánfalván

5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek (= S 78) - 83. téka - Sajómercsse - 9., 84. téka - Sáta - 7., 73. téka - Bóta - 12. Alsószuha, Felsőtárkány térképeit a Lechner Tudásközpont archívuma (= LTK) őrzi.

6 A térképet az LTK őrzi.

MIKESY GÁBOR

Egységesítés a földrajzi nevek használatában Szemelvények a Földrajzinév-bizottság történetéből

Bevezetés

A földrajzi nevek írásbeli alakjának szabályozott használatához civilizációs érdekek fűződnek, helyesebben fűződhetnek bizonyos jól meghatározott névhasználati szinteken, szintereken. Az élet különféle területein szükséges a helyek egyedi tulajdonnévvel való azonosítása, ilyen például az anyakönyvezés rendszere, a közlekedés szervezése, a lakcím- és ingatlannyilvántartás, az alapvető közszolgáltatások (posta, egészségügy), hogy csak a kiemelkedő jelentőségű, mindannyiunkat közvetlenül érintőkre utaljunk, de hosszan folytathatnánk a sort a tudományok, az oktatási anyagok és a sajtó világával. A nemzetközi tájékozódásban még a nyelvek és kultúrák, írásrendszerek és szokások erős különbözőségeivel is számolni kell. Egy fejlett írásbeliséggel bíró társadalomban a fejlődés egy szakaszán a nyelvi norma erős követelményként merül fel, ezzel a nagyközönség általában a speciális helyesírási szabályokon keresztül találkozik.

Természetes dolog, hogy a földrajzi nevek változatokban élnek. Másképp nevez(het)i a földfelszín és az emberi környezet részleteit egy helyi és egy szomszédos területről származó ember. Másképp osztják fel a tájakat a geográfusok, geológusok, néprajzkutatók, ismét másképp a különböző anyanyelvű emberek stb. A változatoknak létjogosultságuk van, azonban a kommunikáció biztosításához szükséges a kiemelt változat rögzítése. A névadás–névhasználat–névírás tipikusan interdiszciplináris terület, amelyben alapvetően a nyelv, a közigazgatás, a földrajz, a történelem és a kulturális szféra dominál. Ugyanis a földrajzi név nem egyszerűen a különböző oldalról történő megközelítések, nyilvántartások része, hanem sajátos kapcsolódási pont, kapcsolat a helyek és a társadalom között.

A földrajzi jellegtől, a mérettől, a társadalomban, illetve a nemzetközi kapcsolatokban betöltött szereptől és sok más tényezőtől függően a földrajzi nevek egységesítése (standardizálása, szabványosítása) más és más szinten valósulhat meg. Az országok rövidebb és hosszabb hivatalos nevét és az ország közigazgatási egységeinek a nevét általában a legfelsőbb törvényhozói szint határozza meg speciális jogszabály-alkotói aktussal, alkotmányban, törvényekben, parlamenti határozatokban stb. A közterületek nevét illetően általában a helyhatóságok, önkormányzatok döntenek, helyi jelentőségű mikrotoponimák egyszerű, de szabályozott adatközlés keretében is bekerülhetnek különböző regiszterekbe, a földrajztanításban használt tájrendszer elemeit alapvetően a tudomány szférájában határozzák meg.

A nevek meghatározása és regisztrációja során számos szakigazgatási és tudományos megoldást igénylő kérdés merül fel, amelyek megoldására speciális tanácsadó és/vagy döntéshozó testületek működnek. A problémák jelentős része nyelvi természetű (helyesírás, nyelvjárásiasság, a kisebbségi és idegen nyelvű nevek használata stb.), de az ontológiai (a földrajzi név kategóriának való megfelelés; szükséges-e egyáltalán hivatalos nevet adni; milyen szinten szükséges teljesen egyedi – homonimitást, szinonimitást és összetéveszthetőséget kizáró – névalakokat biztosítani), jogi-hatásköri (ki lehet előterjesztő és ki a döntéshozó), közigazgatási szempontokon túl a számos kulturális, történelmi és örökségvédelmi szempont figyelembevétele is az elvárások természetes részét képezik. A helyneveknek minden kultúrában kialakul valamilyen rendszere, amely annak ellenére tekinthető mérvadónak és szolgál analógiaként újabb névadási aktusokban, hogy igazán definiálhatatlan, területi különbségek vannak, és megítélésében számos szubjektív tényező is szerepet játszik.

Hazai előzmények

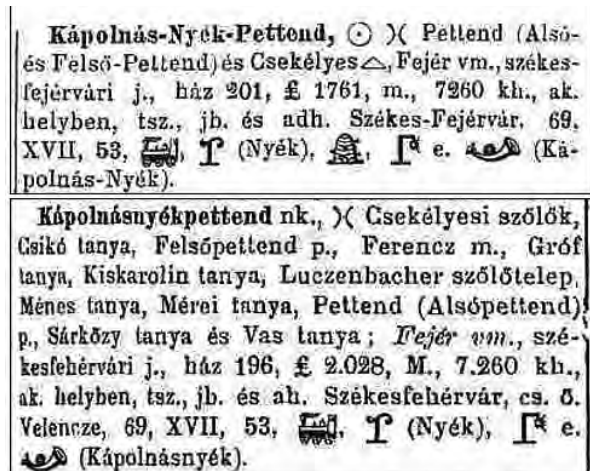
1. Az Országos Községi Törzskönyvbizottság Magyarországon a község- és egyéb helynevekről szóló 1898. évi IV. törvénycikk hozta létre az első, a teljes országra kiterjedő hatáskörrel bíró testületet, az Országos Községi Törzskönyvbizottságot (OKTB). A helységnevek országos nyilvántartása 1867. évi megalakulásától kezdve a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) feladatköre volt, amely az első teljes, sikerrel lebonyolított népszámlálást (1870) követően jelentette meg *A Magyar Korona Országainak helységnévtárát* 1873-ban. Ebben és a számos későbbi helységnévtár szerkesztése során nemcsak az azonos nevű helységek, illetve az ugyanarra a helységre vonatkozó több névalak sokasága jelentett problémát, de a spontán alakuló megkülönböztető előtagok változékonysága is. A vasúti menetrendekben még erőteljesebben jelentkezett az egyedítés igénye, és előszeretettel alkalmaztak önkényesen alkotott egyedi helyneveket, pl. Mosonszentjános Moson-előtagja vagy Rábapordány Rába-előtagja hamarabb jelent meg a vasút használatában, mint a helységnévtárakban.¹ A postaszolgáltatás különösen akadozott a sok azonos nevű helység között vándorló küldemények miatt, hiszen például csak Szent-Mártonból és Szent-Mihályból (korabeli kötőjeles

írással) több mint 20-20 volt. A rendezetlenségből fakadó problémák kiküszöbölésére a KSH regiszterét a törvény állandó országos törzskönyvvé emelte, és az ott rögzített névalakok használatát kötelező érvénnyel elrendelte állami, törvényhatósági, községi és egyéb hivatalos iratokban, bélyegzőkön, útjelző táblákon, közigazgatási szervek rendelkezése alatt álló intézmények, iskolák és cégek iratain és pecsétjein, iskolai tankönyveken és térképeken, törvényszéki végzéseken stb. A névalakok és írásmódok egységesítésének gyakorlati feladatait az OKTB látta el, az általuk előterjesztett megyei névlisták belügyminiszteri rendelettel és a helységnévtárban való megjelenéssel váltak hivatalos névvé. A törzskönyvezés folyamatának leírását, adatait és nyelvi elemzését kiváló munkákban dolgozta fel Mező András.²

Az OKTB tételesen áttekintette a történelmi Magyarország több mint 12 ezerre rúgó helységnévállományát, és ennek mintegy 40 százalékaiban, megközelítően ötezer helységnévben hajtott végre névváltozásokat 1913-ig, amikor a történelmi Magyarország utolsó, mondhatjuk, kultikussá vált helységnévtára megjelent, tartalmazva négy vármegye kivételével – mert Árva, Liptó, Hunyad és Fogaras vármegyék anyagát a belügyminiszter odáig nem hirdette ki – az OKTB működésének eredményét. A 19. század végén felgyorsult spontán és egye-

■ A Nyék-Pettend / Kápolnás-Nyék-Pettend / Kápolnásnyékpettend változatok a törzskönyvezésben a Kápolnásnyék alakban rögzültek. Részletek a község kataszteri térképéről (Lechner Tudásközpont / = LTK/, Fejér megye 44.), illetve az 1900. és az 1902. évi helységnévtárból

1 PERGER IMRE: Minek nevezzetek? A magyar vasút névadási gyakorlata. *Indóház*, 13. (2017) 4:42–47., 44.

2 MEZŐ ANDRÁS: *A magyar hivatalos helységnévtár*. Bp., 1982.; MEZŐ ANDRÁS: *Adatok a magyar hivatalos helységnévtárhoz*. Nyíregyháza, 1999.

HORVÁTH GERGŐ

Kataszteri térképek az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltárában

A kataszteri térképek

A Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára jelenleg 41 településről csaknem háromezer, 1881 és 1970 között keletkezett kataszteri térképszelvényt őriz, melyek közül a legtöbb (24 település vonatkozásában) 1881. évi keltezésű. Bár a gyűjtemény a „kataszteri térképek” nevet kapta, e térképek jellegüket tekintve nagyrészt olyan birtokvázlatok, amelyek a kataszteri térképek alapján készültek, gyakorlatilag azok másolatai.¹ Az alábbiakban az általánosabb esetekben a térképekre „kataszteri térképeként” hivatkozunk, míg a speciális, egyedi esetekben jelezzük az adott térkép pontos típusát.

Az MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára a kataszteri térképgyűjteményének törzsanyagát képező irategyűjtést 1953-ban vette át a Szolnok Megyei Földhivattól. Az így létrejött gyűjtemény más iratadáóktól származó beszállítások révén az idők folyamán lassan kibővült. Bár a térképgyűjtemény napjainkra a kezdeti állapotához képest jelentős mértékben megnőtt, sajnos még így sem tekinthető a megyét illetően teljesnek, a megmaradt térképek között pedig akad olyan, amelyen a szelvények hiányosak, esetleg még a levéltári beszállítás

előtt az erős igénybevétel miatt megkoptak. Az elhasználódás magyarázható azzal, hogy a térképet sűrűn forgatták, mielőtt levéltárba kerültek volna, az iratok teljes hiánya mögött már elsősorban történelmi okok állnak.

A 20. század első felében a megye lakossága és települései rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek el a két világháború, a román és szovjet megszállás és a tanácsköztársaság pusztításai miatt, amelyek a települési és megyei levéltáron is éreztették hatásukat. Bizonyos szervezeteknek és településeknek szinte egyáltalán nem maradt az 1945-öt megelőző időszakról iratanyaga, más esetekben csak szórványok,

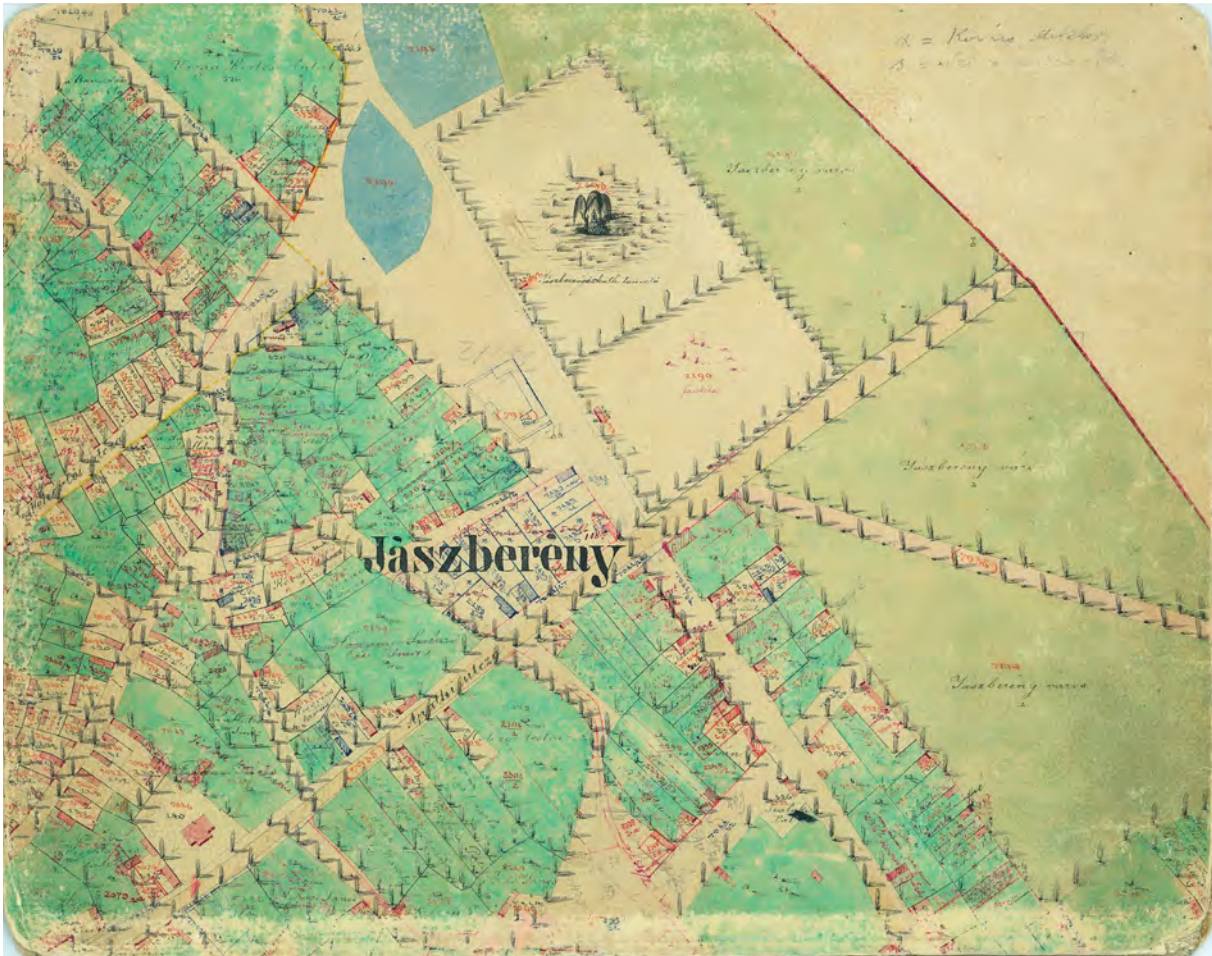

■ Részlet Szolnok kataszteri birtokvázlatáról, 1881 (Forrás: MAPIRE/MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára /= MNL JNSzML/ XV.1.c. K.45.)

■ Tiszaszalók és Tiszaabád még különálló településekként (MNL JNSzML, XV.1.c. K.1.)

1 TÖRÖK ENIKŐ: Felvételi előrajz, kataszteri térkép és birtokvázlat. *Catastrum*, 1. (2014) 2:15–16.

■ Részlet Jászberény 1883. évi kataszteri birtokvázlatának egy szelvényéről (MNL JNSzML, XV.1.c. K.9.)

néhány jegyzőkönyv vagy kevéssé használható töredékek tanúskodnak a helyi igazgatás vagy az adott szerv működéséről. Mindezt tetézték még az 1950-es évek elejének szakszerűtlen selejtezései, valamint a papírhiány miatt indított és erősen átgondolatlan papírgyűjtési akciók, amelyek során további maradandó értékű iratok veszttek oda, nem egy esetben olyanok is, amelyek pedig a háborús pusztításokat túlélték.²

Utóbbi okok miatt alakult ki az 1950-es években a mai levéltári rendszer, amelyben a megyei levéltárak egyik alapfeladata lett az illetékességi területükhöz tartozó, közfeladatot ellátó szervek iratkezelésének ellenőrzése. A maradandó értékű és jogbiztosító iratok fennmaradásának ellenőrzése mellett termé-

zetesen a még esetleg a szerveknél kint levő térképek feltárására és levéltárba szállításának előkészítésére is sor kerül. A levéltár gyűjtőterületi tapasztalatai azt mutatják, hogy a helyi önkormányzatok irattáraiban még napjainkban is előfordulhatnak az első felmérés idején készült kataszteri birtokvázlatok, ugyanakkor e térképek és iratok zömmel az önkormányzatok kevéssé használt, jellemzően elzárt szekrényeiből kerülnek elő, általában olyankor, amikor költözés vagy felújítás miatt a hivatal helyiségeit ki kell üríteni. Ebből a szempontból kijelenthető, hogy a kataszteri térképgyűjtemény nem tekinthető lezártnak, sőt, ennek bővülésére folyamatosan lehet számítani.

Különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy a levéltárunkba az elmúlt évtizedekben

2 Az iratok pusztulásáról és ezek okairól: MUCSI LÁSZLÓ: Iratpusztulások Jász-Nagykun-Szolnok megyében az újkortól a legújabb korig. *Zounek – A MNL Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára Évkönyve*, 34. Szerk.: CSÖNGE ATTILA – POZSGAI ERIKA – SZABÓNÉ MASLOWSKI MADLEN. Szolnok, 2020. 9–34.

désben vannak, ezért jobb úgy fogalmazni, hogy 2010-re kialakult egy olyan új paradigma és koncepció, amely a földügyi igazgatást és a katasztert évtizedekre befolyásolni fogja. A szerzők ezen ismeretek esszenciáját foglalták össze könyvükben.

Ian Williamson okleveles földmérő mérnök. A könyv megjelenésének időpontjában az ausztráliai Melbourne-i Egyetem Térinformatikai Intézet, Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központ földmérési és térinformatikai professzora volt. Williamson nemzetközi szakértőnek számít a kataszter, a földügyi igazgatás, a térbeli adatinfrastruktúrák területén, nemcsak stratégiai, műszaki és intézményi kérdésekben, hanem e rendszerek gyakorlati megvalósításának kérdésében is. A FIG Kataszteri és Földügyi Menedzsment Bizottságának az elnöke volt 2000–2003 között. Jelenleg a Melbourne-i Egyetem professor emeritusa az Infrastrukturális Mérnöki Tanszéken (Department of Infrastructure Engineering). A Researchgate.net információi szerint 363 publikációja van a témában, amelyet 81 376 fő olvasott és 5489 fő idézett.

Stig Enemark okleveles földmérő mérnök. A könyv megjelenésének időpontjában a FIG elnöke volt. A földügyi menedzsment és a problémaalapú tanulás professzora a dániai Aalborgi Egyetem Fejlesztési és Területtervezési Tanszékén. Széleskörű tapasztalatai vannak a földügyi menedzsment és a földügyi igazgatás területén, elsősorban az oktatási és kapacitásbővítési témákban. Jelenleg az Aalborgi Egyetem Területtervezési Tanszéke és az Információtechnológiai és Tervezési Kar professzor emeritusa.

Jude Wallace földügy-politikai, földügy-stratégiai jogász. A könyv megjelenésének időpontjában a Melbourne-i Egyetem Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központ Térinformatikai Tanszékének főmunkatársa volt. Kutatási területe a földpolitika és stratégia globális kérdései. Tapasztalatai kiterjednek a szegények érdekében végzett földügyi stratégia kidolgozásától egészen a

modern földügyi igazgatási rendszerek fejlesztéséig.

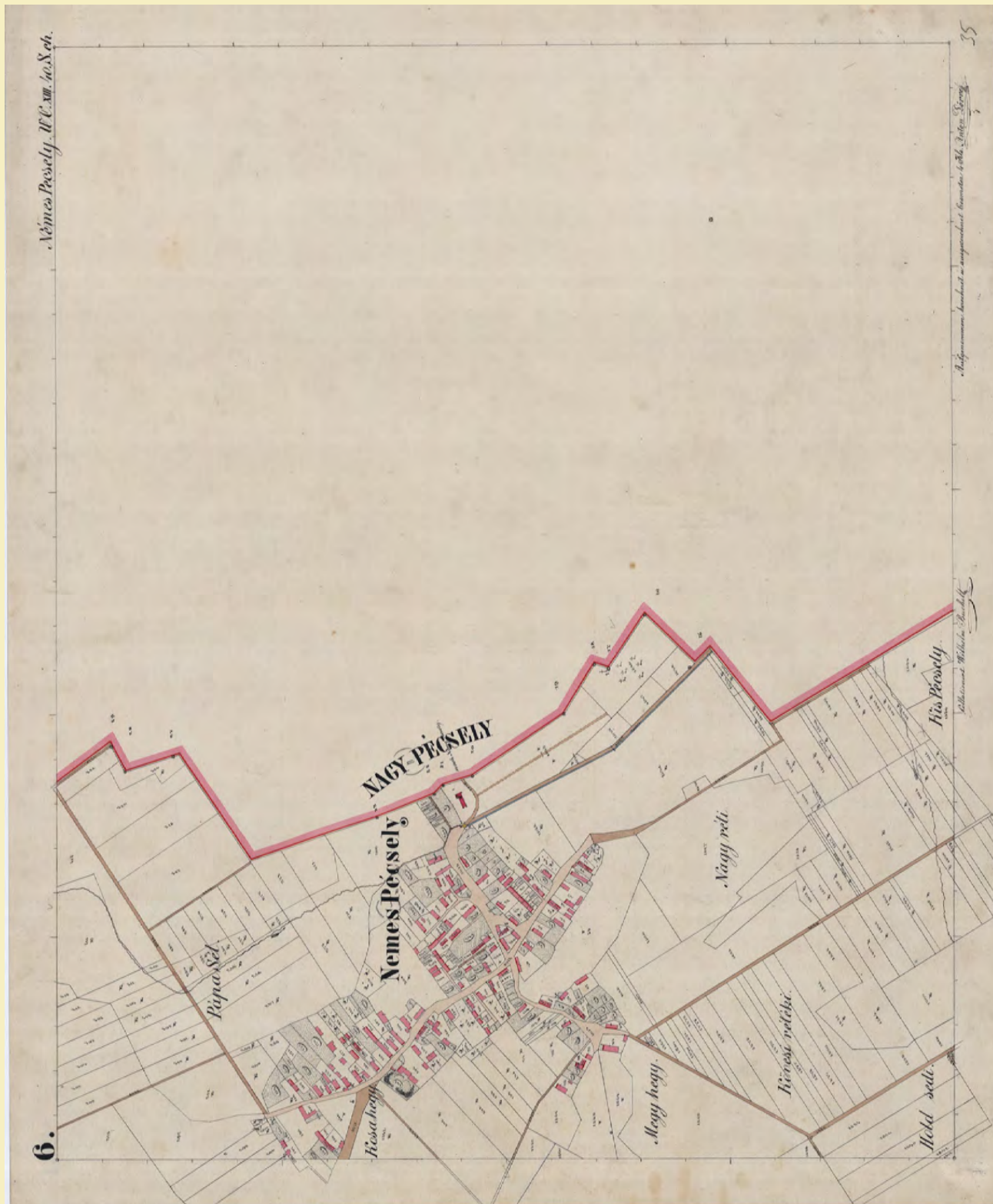
A perzsa Abbas Rajabifard okleveles földmérő mérnök. A könyv megjelenésének időpontjában a Globális Térbeli Adatinfrastruktúra Szövetség elnöke volt. Korábban a Melbourne-i Egyetem Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központ Térinformatikai Tanszékének docense volt. Fő kutatási területe a technológiai megoldások és a térbeli adatinfrastruktúrák felhasználása a földügyi igazgatási rendszerekben. Jelenleg a Melbourne-i Egyetem Térbeli Adatinfrastruktúra és Földügyi Igazgatási Központjának az igazgatója.

A meglehetősen nagy terjedelmű, 506 oldalas mű öt nagy fejezetben részletesen tárgyalja a földügyi igazgatás és a fenntartható fejlődés kapcsolatát. A kataszterről mint a földügyi igazgatás talán legfontosabb szervezetéről külön szól, azonban napjainkban a fejlett kataszteri rendszerekben – köztük hazánkban is – ez igazából nem különül el. Amikor kataszterről beszélünk, azon a földügyi igazgatás egész rendszerét értjük.

Az első fejezet (Bevezetés a földügyi igazgatásba) a helyzet felvázolásánál először az integrált földügyi igazgatás szükségességének igazolásával foglalkozik. A nemzetközi szinten is független összetevők egy integrált földügyi igazgatási rendszer esetén a következők: a földügyi menedzsment paradigmája, a rendszerek közös eljárásai, az eszköztár ezek megvalósításához, illetve a földügyi igazgatás szerepe a fenntartható fejlődésben.

A földügyi igazgatási rendszerek központi tevékenysége a különböző, kapcsolódó rendszerek tervezése, kiépítése, irányítása és nyomon követése. Ez a fejezet kifejti a földügyi reform és a földügyi igazgatás közti különbséget is. Ismerteti a földügyi igazgatás tíz modern alapelvét és megmutatja, hogy a nemzetgazdasági tervezés szinte minden szintjén alapvető jelentősége van a földügyi igazgatásnak.

A fejezet második része az emberek földdel, ingatlanal való elképzeléseivel, gondolkodásával foglalkozik, és azzal, hogyan fogják fel, hogy szükségük van földügyi igazgatásra.

▪ Dörre Antal: Nemespécseley kataszteri térképe (részlet), 1858 (MNL OL, S 78 - 319. téka - Pécsely - 35.). L. ehhez Török Enikő cikkét

